

Володимир Трофимович

КРУГЛИЙ СТІЛ “ПОЛІТИКА ПАМ’ЯТІ В УКРАЇНІ” (Острог, 23 березня 2012 р.)

З ініціативою проведення Круглого столу виступила кафедра історії Національного університету “Острозька академія”. Його співорганізаторами стали також Український інститут національної пам’яті та Інститут історії України НАН України.

Передбачалося розглянути наступні напрямки: теоретичні проблеми дослідження політики пам’яті; геополітичні реалії сучасної України та її політика пам’яті; політика пам’яті та історична свідомість сучасного українського суспільства; механізми та способи формування консенсусу щодо минулого України; історична наука та політика в сучасній Україні; “больові точки” української історії в інтерпретаціях науковців, політиків та медій.

З вітальним словом до присутніх звернувся І. Д. Пасічник, Герой України, ректор Національного університету “Острозька академія”, доктор психологічних наук, професор. Він наголосив на актуальності й важливості окресленої проблеми, зазначив, що для її реалізації чимало робиться в НаУОА.

Тон засіданню задав знаний український вчений, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України О. Є. Лисенко. У своїй доповіді “Пам’ять про Другу світову війну як об’єкт історичної науки та феномен суспільного життя (теоретико-методологічні тези)” він окреслив низку важливих положень історичної пам’яті, що в наш час перетворилась не лише на об’єкт наукових досліджень, а й на суб’єкт суспільних практик і навіть чинник політичного життя. Зокрема, доповідач нагадав, що сталінський режим сповна скористався ситуацією, за якої переживання воєнної трагедії перевищувало за рівнем емоційної напруги навіть відчуття торжества перемоги над загарбниками. Це дало владі карт-бланш на тотальне просіювання і покарання всіх

справжніх, а незрідка й уявних, “ворогів народу”, “зрадників Батьківщини”, колаборантів, українських націоналістів, представників цілих етносів (етнічних німців, кримських татар та інших). При цьому офіційна пропаганда намагалася вкарбувати в суспільну свідомість кримінальний характер цих “антирадянських злочинів”, ототожнити їх, демонізувати й очорнити український національно-визвольний рух, акцентувати увагу лише на його негативних проявах (співпраці з Німеччиною, злочинах СБ ОУН, міжнаціональних конфліктах тощо). Ці завваги цілком відносяться до так званих “забутих соціумів”: остарбайтерів, радянських військовополонених, депортованих в’язнів німецьких та радянських тюрем, переміщених осіб (ді-пі), сотень тисяч поляків і українців, які були змушені залишити батьківщину в результаті трансферу 1944-1946 рр., евакуйованих вглиб СРСР радянських громадян та інших. Лише через 50 років по завершенню війни в Україні спромоглися “згадати” про них на рівні держави. Та надто вже багато було втрачено: за півстоліття пішла з життя більшість учасників та сучасників війни. “Шагренева шкіра” історичної пам’яті, носіями якої вони були, невпинно і щомиті скорочується і ми явно не встигаємо фіксувати ті фрагментарні залишки, ризикуючи залишитися лише з офіційними документами і такими непевними джерелами, як мемуари генералів, маршалів та керівників радянських спецслужб.

“Студії з дослідження пам’яті: зарубіжний та вітчизняний історіографічний дискурс” – такою була тема доповіді А. М. Киридон, доктора історичних наук, професора, завідувача відділу дослідження теоретичних і прикладних проблем національної пам’яті Українського інституту національної пам’яті.

Київська вчена вказала, зокрема, на особливість формування вітчизняного історіографічного дискурсу. Україна із запізненням входить у постмодерн і “memory boom”. Як наслідок – двоїстий процес: з одного боку, намагається долучитися до студій із дослідження пам’яті, перебираючи вже напрацьовану методологію, з іншого – пошук національної ідентичності веде до конструювання власного наративу й оформлення відповідних категорій. Окрім того, значний вплив на процеси формування історичної пам’яті має дуальність свідомісного рівня, тривале перебування в умовах ідеолого-герменевтичного простору радянської держави, очікувальність (або об’єктивне встигання за процесом).

Проблема полягає ще й в тому, що дослідження “історичної пам’яті” не вписуються в паспорти спеціальностей із захисту дисертацій (відтак останні відбуваються з філософських та політичних наук).

А. М. Киридон акцентувала увагу на: запізненні у виробленні власних підходів та бачень методологічного поля; концентрації методологічних напрацювань в площині філософії, культурології й значно менше історії, тотальній електронізації пам’яті, яка призводить до того, що зникає потреба щось пам’ятати або пригадувати.

В. В. Трофимович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії НаУОА свою доповідь присвятив трагічним подіям 1943-1944 рр. на Волині і Східній Галичині. На численних фактах було продемонстровано, що у випадку оцінки антипольської акції УПА маємо справу з глибоким українсько-польським конфліктом пам’яті, де українці та поляки стоять на двох, подекуди радикально відмінних, позиціях. Він зауважив, що деякі польські автори пишуть про “геноцидний” характер антипольської акції, посиляючись при цьому на якісь документи про плани ОУН(б) стосовно поголовного винищення поляків навесні 1943 р. Але таких документів не виявлено.

Аналізуючи українсько-польське збройне протистояння у воєнну пору, доповідач став на позиції тих істориків, які вважають, що фактично це була війна за державність, незалежність з обох боків, тільки розуміння цієї незалежності у протидіючих таборах було діаметрально протилежним: українці билися за незалежність України проти Речі Посполитої, яку вважали загарбником їхніх земель; поляки ж захищали своє державне право володіти “кресами”, ігноруючи прагнення українців, зверхньо вважаючи, що останні не є і не можуть бути суб’єктом міждержавних відносин, сприймаючи їх як “національну меншину” на “історичних польських землях”. З такої обопільної безкомпромісності в тогочасних умовах не могло не виникнути нічого іншого, окрім “братовбивчої війни”.

Жвавий інтерес викликала доповідь “Історична пам’ять та історіографія: методологічний ракурс взаємодії”, яку виголосив відомий дослідник Л. О. Зашкільняк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету ім. І. Франка. Він висловив переконання, що фахові історики, якщо вони такими є, покликані виконувати у суспільстві роль, далеку від вдячності:

бути "церберами" історичної правди у всій її повноті, розвінчуючи "милі серцю" історичні міфи і стереотипи, виступаючи в ролі "санаторіїв" суспільної свідомості від її "забруднення" різноманітними утопіями та нездійсненними мріями, формувати, принаймні у високоосвіченому середовищі, наукові історичні знання, котрі б остуджували запал політиків та ідеологів різних мастей творити і поширювати історію "для власного вжитку", запобігати "вживанню" т. зв. кон'юнктурної історії, яка задля "високої мети" готова спотворювати і фальсифікувати минуле.

Л. Зашкільняк звернув увагу на те, що в сучасній Україні чітко простежується розкол і диференціація в суспільстві власне по лінії соціальної пам'яті. І справа не стільки в тому, що радянське минуле по-різному відклалося в свідомості сучасних громадян України, скільки в гру вступають більш глибинні історичні ресурси, пов'язані з відмінним історичним досвідом населення різних частин України і відповідної політики, що проводилась стосовно українського населення у попередні часи.

Новаторською за постановкою проблеми була доповідь доктора історичних наук, професора кафедри історії НаУОА В. П. Яремчука "«Провідні гравці» чи «чорнороби ерудиції»: хто визначав українське минуле в радянську епоху". У сучасній історіографії, як зауважив доповідач, висловлюються твердження про вагоме значення республіканської партійної та інтелектуальної еліти радянської України у визначенні українського минулого.

В. Яремчук вважає, що відповідь на питання, хто реально був автором провідних історичних концепцій, які пояснювали національну історію в комуністичний період, слід шукати як у площині взаємин союзний центр – республіка, так і в аспекті стосунків між політикою та наукою. На його думку, українське минуле у радянську епоху визначалося саме московськими ідеологами, а не їхніми київськими колегами чи представниками українського інтелектуального істеблішменту. Останні, зрозуміло, залучалися до вироблення офіційної історичної доктрини як експерти, пропонували на ідеологічний ринок свої погляди та ідеї, писали (але не були авторами в нормальному розумінні цього слова) радянські тексти з історії України, інколи навіть виходили поза межі встановлених Кремлем ідеологічних лімітів (однак такі кроки, зазвичай, жорстко зупинялись), але за їхньою спиною, безперечно, знаходилися найвищі партійні функціонери, які встановлювали ідеологічні орієн-

тири та часто “зі скрипом”, але все ж домагались їх запровадження в історичний наратив.

У роботі Круглого столу зголосилися взяти участь й інші фахівці з вказаної проблематики, які, на жаль, з різних причин не змогли прибути до Острога.

Зазначені вище доповіді, в ході яких виникала творча дискусія, цікаві запитання, звичайно, не могли вичерпати усієї глибини поставлених проблем і висвітлити всі аспекти “політики пам’яті в Україні”. Але вони заторкнули низку вельми важливих її питань, в тому числі “больових точок”, були з невідомим інтересом зустрінуті присутніми тут студентами і викладачами, стали певною віхою в процесі вивчення поставленої теми, окреслили перспективи її подальшого дослідження.